

SLIMME DIEREN EN DOMME VRAGEN

Vinciane Despret, *Wat zouden dieren zeggen als we ze de juiste vragen stelden?*, Noordboek, Gorredijk, 2022, 334p., ISBN 9789056158194, €22,50

Het werk van de Luikse filosofe Vinciane Despret maakt al decennia furore binnen de *animal studies*. Zo is dit boek al eerder vertaald in het Engels (Minnesota University Press, 2016). De belangstelling voor haar werk ligt in haar bijzondere combinatie van ethiek en epistemologie. Voor Despret vallen ze steeds samen: goede wetenschap is zowel methodologisch als ethisch verantwoord.

Die combinatie tussen ethiek en epistemologie maakt haar werk ook geliefd bij auteurs zoals Bruno Latour en Isabelle Stengers, die veelvuldig naar haar werk verwijzen. In haar oeuvre werkt Despret een nieuwe vorm van normativiteit uit voor goede wetenschap. Goede wetenschap is risicovolle wetenschap: het wetenschappelijke subject loopt doelbewust het risico om door het onderzochte object in vraag te worden gesteld. Dat staat ook centraal in dit boek, inclusief in de titel: goede wetenschap stelt interessante vragen. Of vragen interessant zijn, moet (in dit geval) van de dieren zelf afhangen, en niet door wetenschappers worden opgelegd. Goede gedragsbiologie laat toe dat de dieren tonen dat we ze domme vragen stellen.

Dit boek van Despret werkt deze filosofie niet theoretisch uit, maar toont haar eerder in de praktijk. In die zin verschilt het van het boek van Frans de Waal, *Zijn we slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn?* (Atlas Contact, 2016), dat een gelijkaardige, maar theoretische boodschap uitdraagt. Het boek van Despret is een zogenaamd abc-boek. Het bestaat uit een reeks korte teksten, steeds gelinkt met de letters van het alfabet (a voor artistiek, b voor beesten, enzovoort). Elk lemma vertrekt vanuit een concrete vraag (zoals “Kunnen apen werkelijk napaen?” of “Is het gepast om in het bijzijn van dieren te plassen?”) gelinkt met een aantal experimenten of observaties. Vervolgens verkent Despret als een detective de bestaande wetenschappelijke visies op deze vraag en hun vooronderstellingen. De kracht van de teksten zit in hoe ze de diepgewortelde manieren waarop wij over dieren nadenken in de war sturen. “Ik hoop dat lezers verrast zullen zijn en niet vinden wat ze zochten” (21).

Het boek begint met een behulpzaam voorwoord van Latour, waarin hij Desprets project gevat samenvat. “Je staat op het punt een nieuw genre te betreden, dat van de wetenschappelijke fabel”, betoogt hij, bestaande uit “verhalen die de waarheid laten zien over hoe moeilijk het is om erachter te komen waartoe dieren in staat zijn” (9). Desprets oeuvre is bezeten door een paradox: “waarom zou kennis over dieren onder zulke kunstmatige omstandigheden moeten worden geproduceerd, om de even kunstmatige

omstandigheden waarin mensen dieren ontmoeten te *vermijden*?" (11) Terwijl verhalen over dieren in het wild worden afgedaan als anekdotiek, worden vergezochte laboratoriumexperimenten gezien als de toegangspoort tot de ware natuur van dieren. Maar Despret wil de onwaarheid van het experiment niet inruilen voor de waarheid van de anekdote. Eerder wil ze onze bestaande opvattingen complexer maken.

Of zoals Latour het betoogt, Desprets werk typeert zich door een specifieke vorm van empirisme: een empirisme van het optellen. Dat contrasteert Latour met een empirisme van het aftrekken, een vorm van empirisme die de waarheid zoekt "op voorwaarde dat de bewering het aantal keuzemogelijkheden verkleint en het aantal stemmen dat aanspraak maakt op deelname aan de conversatie beperkt" (11-12). Empiristen die optellen, daarentegen, "houden ervan zaken toe te voegen, ingewikkelder te maken, te preciseren, en waar het maar kan willen ze afremmen, en vooral twijfelen, om zoveel mogelijk stemmen aan het woord te laten" (12). Het zijn radicale empiristen in navolging van William James: ze ontlenen alles aan de ervaring, maar aan niets behalve de ervaring. Wetenschap wordt zo geen 'of-of'-verhaal, maar een 'en-en'-verhaal: wat als we zowel de experimenten én de anekdotes serieus nemen, door ze te contextualiseren?

Ondanks de afwezigheid van een overkoepelend plan, typeren de verschillende hoofdstukken zich wel door een gelijkaardige structuur. Ze vertrekken van de sceptisis omtrent het toeschrijven van capaciteiten aan dieren. Verhalen van natuurbeschermers of huisdiereigenaars worden afgedaan als anekdotiek. De achterliggende angst is die van het antropomorfisme: we zouden onze eigen denkkaders projecteren op de bestudeerde dieren. Het toont volgens Despret de motivatie achter dierenproeven: door dieren te bestuderen willen we vooral onszelf begrijpen.

Neem de vraag of apen kunnen na-apen. De geschiedenis van dit vraagstuk is volgens Despret een geschiedenis van "het eigendomsrecht op eigenschappen" (32). Initieel hadden dieren de capaciteit tot imitatie. Volgens Georges Romanes, een leerling van Darwin, was nabootsen eenvoudiger dan zelf uitvinden. Het was een intelligentie van lagere orde, die dieren toekwam – en zo bewees hoe wij beter waren. Maar in de jaren 1980 verschoof het onderzoek. De ontwikkelingspsychologie toonde aan hoe complex nabootsing is: je moet begrijpen dat de ander doelgericht gedrag vertoont. Het resultaat was voorspelbaar: "Nabootsing wordt opgewaardeerd tot het statuut van en verfijnd verstandelijk vermogen en er wordt een onvoorstelbaar aantal proeven uitgevoerd om te bewijzen dat dieren in werkelijkheid niet nabootsen en dat ze niet in staat zijn door nabootsing te leren" (36). Dieren zijn slechts in staat tot "pseudo-imitatie" (38).

Despret verwijst bijvoorbeeld naar onderzoek van Michael Tomasello en zijn experimenten met chimpansees en kinderen. Er werd ze voorgedaan hoe ze met behulp van gereedschap aan eten konden komen. Terwijl kinderen heel goed in staat waren de volwassenen na te bootsen, was dat lastiger bij chimpansees. Of

althans: ze slaagden om bij het voedsel te komen, maar deden dat op een eigen manier. Tomasello concludeert dat apen niet echt kunnen na-apen. Despret vindt deze conclusie te eenvoudig. “De wetenschappers [...] legden de apen hun eigen gebruiken op zonder zich maar een moment af te vragen wat deze dieren vinden van de omstandigheden waaraan ze worden onderworpen” (39). In die zin was hun eigen opstelling juist antropomorf. Ze erkenden enkel de menselijke oplossing, niet die van de apen zelf. In die zin testten ze niet imitatie, maar volgzzaamheid.

Dit is maar een van de vele verhalen die Despret volgt in het boek. In plaats van een angst voor antropomorfisme, komt bij Despret een relationele kijk centraal te staan: wat dieren kunnen, hangt af van hun relaties tot hun omgeving, inclusief de onderzoeker. Er zijn bijvoorbeeld tal van dieren, zoals apen of olifanten, die ogenschijnlijk in staat zijn te schilderen. Maar is dit antropomorfisme? Volgt de olifant gewoon de instructies van de trainer op? Voor Despret is dat niet de goede vraag. “Natuurlijk heeft de olifant de tekening niet zelf gemaakt” (28). Eerder is de onderliggende aanname van autonomie van tel: het vreemde idee dat je alles op je eentje moet kunnen. Ook menselijke artiesten maken niets volledig zelf, maar leren en imiteren. De vraag naar creativiteit wordt zo gradueel. Maar het wordt ook een relationele vraag: “dieren en mensen leveren een gezamenlijke inspanning” (30). Wat werkelijk interessant is, is niet de vraag of de olifant werkelijk zelfstandig in staat is tot schilderen, maar juist dat dier en trainer samen in staat zijn zoiets nieuws te creëren, en dat het dier hierin wil meestappen.

Despret problematiseert daarmee de neutraliteit van de onderzoekers. Biologen die groepen dieren volgen, doen dat vaak vanop een afstand, vertrekkend vanuit het idee dat ze de groep niet mogen beïnvloeden. Zo zou antropomorfisme binnensluipen. Maar zo wordt vergeten dat dieren niet onverschillig staan tegenover een onverschillige bioloog. Sterker nog, het irriteert ze. Waarom kijkt die mens ons nooit aan? Waarom komt die mens nooit in de groep, maar blijft die ons volgen? “Sociale signalen negeren is allesbehalve neutraal” (42). Beter is het alternatieve model van Barbara Smuts, die deze neutraliteit opgeeft, en lid van de groep wordt – en dus gerust in hun bijzijn plast. Zo toont Despret keer op keer dat de schrik voor het antropomorfisme leidt tot een andere vorm van antropomorfisme: we projecteren onze kaders op de dieren en eisen dat ze antwoorden op onze vragen. We zien niet in dat deze dieren met hun eigen vragen en interesses naar ons toekomen.

Dat speelt bijvoorbeeld ook bij de vraag of papegaaien werkelijk kunnen spreken. Vroege pogingen om ze via beloning en straf taal te leren faalden. Vervolgens werd besloten dat papegaaien een taal kunnen nabootsen, maar niet spreken. Irene Pepperberg had meer succes met haar grijze papegaai Alex. In plaats van de papegaai één-op-één te onderwijzen, gaf Pepperberg Alex twee-op-één les, twee personen en één vogel. Verder werden de woorden niet rechtstreeks aan Alex onderwezen, maar aan de andere persoon. Alex zat erbij en keek toe hoe

de andere persoon werd beloond met interessante traktaties en voorwerpen voor goed gedrag. Door een combinatie van sociaal leren en afgunst, raakte Alex geïnteresseerd en begon nieuwe woorden te leren. “Op een zeker moment wil de papegaai het voorbeeld voorbijstreven. Alex spreekt. Hij praat des te meer omdat hij snapt dat hij dingen kan krijgen als hij spreekt – geen pinda’s maar andere dingen – en dat hij met het team van onderzoekers kan onderhandelen over zijn relatie” (140).

In zesentwintig prachtige teksten verbaast Despret ons keer op keer over hoe dieren ons kunnen en moeten verbazen. De Nederlandse vertaling is van goede kwaliteit, hoewel het soms wat worstelt om termen of woordspelletjes vertaald te krijgen. Dat is bijvoorbeeld een opgave voor de alfabetische woorden waarmee de teksten beginnen, die soms heel wat van het origineel verschillen (zo wordt *corps* – communicatie, *faire-science* – figuren en *œuvres* – origineel). Het zwakste deel van het boek is het nawoord van Michel Vandenbosch, Vlaams dierenrechtenactivist en voorzitter van GAIA. Hoewel hij positief is over het boek, lijkt hij vooral in het boek te lezen wat hij reeds geloofde: we behandelen dieren slecht en dat moet stoppen. Voor zover Despret het daarmee eens is, bejubelt Vandenbosch haar. Maar bij de kleinste afwijking van die stelling, weigert Vandenbosch mee te denken. Dat gebeurt op twee plaatsen. Allereerst wanneer Despret dieren in veehouderij anders wil denken dan als passieve slaven: dieren ondergaan niet zomaar hun lot, maar werken vaak actief mee in het bedrijf – wat zich precies toont wanneer ze zich verzetten tegen de veehouders (bijvoorbeeld door te vluchten of weigeren mee te lopen). Ten tweede wanneer Despret zoöfilie bespreekt: de liefde, en seksuele relaties, van dier tot mens. Despret wil dat verhaal complexer maken dan een simpel verhaal van aangerand dier en aanrandende mens. In beide gevallen weigert Vandenbosch naar die complexiteit te kijken; het zijn praktijken die veroordeeld moeten worden. Zo komt ethiek voor de analyse, terwijl het bij Despret andersom is: een andere ethiek is mogelijk, gebaseerd op een relationele kijk op de relatie mens-dier.

Massimiliano Simons (Maastricht)

CAPUTO’S THEOLOGIE VAN HET MISSCHIEN

Joeri Schrijvers en Martin Koci, *The European reception of John. D. Caputo’s thought, Radicalizing Theology*. Maryland, Lexington Books, 2023, 299 p., ISBN 9781666908411

John Caputo is een Amerikaans filosoof en professor religie emeritus aan de